

EMMERICH TÁLOS–CHRISTOPH BADELT

Az osztrák szociálpolitika és az EU¹

A jóléti állam új ösztönzők és új kényszerek között

Ausztria hagyományosan a nyugat-európai országoknak abba a csoportjába tartozik, amelyben nagymértékben elkülönülnek egymástól a főleg a régebbi és a jelenlegi járulékfizetők és a családjaik szükségleteire összpontosító, jóléti ellátások (Badelt – Österle, 1998; Tálos – Wörister, 1998). Így az ország szociálpolitikai teljesítménye – Svédországhoz és Finnországhoz hasonlóan – határozottan különbözött attól, ami az Európai Közösséget, majd Uniót jellemezte a három ország 1995-ös felvétele előtt jellemző viszonylag szerény jóléti ellátások terén. A felvétel időpontjáig az egységes piac bevezetésével, a Maastrichti Egyezmény aláírásával és az Európai Monetáris Unióra (EMU) vonatkozó tervek elfogadásával az EU-n belül már elfogadták az alapvető stratégiai döntéseket.

Ugyanebben az időben Ausztrián belül is fontos változások mentek végbe a szociális ellátások terén: új politikai prioritásokat állítottak föl, nőtt a munkanélküliség, és erősödtek a versenyképesség fokozására irányuló nyomások. A jóléti államnak is számos problémával kellett szembenéznie: finanszírozási problémákkal, a korai nyugdíjazások számának növekedésével, az elszegényedéssel. Ez az egybeesés három kérdés felvetésére ösztönöz: 1. Hogyan hatott és hat az ország szociálpolitikájára az Európai Unióba való belépés? 2. Mennyiben felelnek meg ezek a hatások a belépés előtti várakozásoknak? 3. Ha egyáltalán beszélhetünk ilyenekről, milyen visszahatások érvényesültek és érvényesülnek az EU egészére? A tanulmány ezeket a kérdéseket vizsgálja, különböző területeken elemezve Ausztria EU-ba való belépésének szociálpolitikai hatásait. Az első részben a várakozásokat és Ausztria felvételének azonnali következményeit vizsgáljuk meg, a második részt pedig az osztrák és az uniós szociálpolitika alapelveket érintő kölcsönhatásának, az intézményi szintű hatásoknak és a szociálpolitika egyes részterületeiről vett példák szenteljük.

Belépés az unióba – várakozások és azonnali hatások

Ausztria belépését az Európai Unióba nagy, néha határozottan ellentmondásos várakozások és ugyancsak ellentmondásos prognózisok előzték meg (Schaller, 1996; Tálos, 1996a). Az EU jellegét tekintve nem meglepő, hogy a figyelem főként a belépés lehetséges gazdasági következményeire összpontosult. A kormány meghatározó döntéshozói, a pártok

¹ Emmerich Tálos–Christoph Badelt: „The welfare state between new stimuli and new pressures: Austrian social policy and the EU”. *Journal of European Social Policy*, 9/4 (1999. november), 351–363. o.

és a gazdasági érdekszervezetek előrejelzései javuló exportkilátásokat, csökkenő fogyasztói árakat, biztos mezőgazdasági jövedelmeket és pozitív foglalkoztatási hatásokat ígértek.² Ezenkívül a munkáltatók szervezetei a belépéstől a saját pozícióik erősödését is várták, nem utolsósorban egy korlátozottabb szociálpolitika révén.³ A belépés ellenzői a szociális dömping veszélyét, valamint – az innovatív szociálpolitika lehetőségének beszükülése miatt – a költségvetésre és a munkahelyek piacára gyakorolt, lehetséges negatív hatást hangsúlyozták (Falkner, 1996).

Mindezzel ellentétben a szorosabban vett szociális kérdések – a munkahelyek védelmétől a segélyezésig – csak marginális szerepet játszottak a vitában. Még a munkavállalók szervezeteinek is csak nagyon korlátozott várakozásai voltak a szociálpolitika terén: a meglévő szociális ellátásokat érintő, bármilyen negatív hatás elkerülése és a tagországok szociálpolitikai döntéshozatali önállóságának a megőrzése (Falkner, 1996; Tólos, 1996a). A kormány egyértelműnek tekintette a dolgot: „Mivel a szociálpolitika legfontosabb területein Ausztria törvényei legalább olyan fejlettek [mint az EU törvényei], a szociális ellátások meglévő színvonalát semmilyen veszély nem fenyegeti” (Österreichische Bundesregierung, 1994).

Hogy általában véve mekkora volt a várakozás, azt mutatta a belépésről tartott népszavazáson az „igen” szavazatok nagyon jelentős (66,6%-os) aránya. De – groteszk módon – a nagy reményeket ugyanilyen egyértelműen jelezte az annak nyomán kialakuló, nyilvánvaló kiábrándulás, hogy kezdetben az EU-tagság „áldásai” nemigen akartak mutatkozni. E kiábrándulás világosan látható volt az 1996. őszi Európa Parlament-választásokon, különösen Ausztria legnagyobb pártjának, a szociáldemokratáknak a gyenge szereplésén.

Az uniós csatlakozásnak az osztrák szociálpolitikára gyakorolt azonnali hatása különböző okok miatt nagyon korlátozott volt (Egger, 1996b; Falkner, 1996; Mitter, 1998). Először is, általában véve Ausztria már széles körű szabályozással rendelkezett a munkajog és a szociális biztonság terén. Másodszor: az európai integrációs folyamathoz való csatlakozással kapcsolatos előkészületek részeként az ország már hozzáigazította törvényeit az uniós szabályozáshoz az egyes területeken. Harmadszor pedig: Ausztriának mindenképpen el kellett fogadnia az Európai Közösség legtöbb szociálpolitikára vonatkozó törvényét, amikor csatlakozott az Európai Gazdasági Térséghez (EEA).

Mégis, annak ellenére, hogy az 1995-ben bekövetkezett csatlakozás csak csekély változásokat hozott, fölvetődik egy másik kérdés is: túlmérete az európai törvényi szabályozás a szociálpolitika területén a hatályos osztrák szabályozáson? Bizonyos tekintetben igen. Mindenekelőtt áll ez az EU nemek közötti diszkriminációval kapcsolatos szabályozásaira (pl. a közvetett diszkrimináció elvén keresztül) és – az adott területet jellemző osztrák jogi tradíció dacára – a munkahelyek védelmére vonatkozó megkülönböztető rendelkezéseire (Egger, 1996a). Ami a diszkriminációt illeti, azt lényegében megszüntette az 1992-es, egyenlőséggel kapcsolatos in-

2 Interjú Georg Ziniellel.

3 Interjú Martin Mayrral.

tézkedéscsomag, a munkavállalók védelmével kapcsolatos hiányosságokat pedig az 1995-ben részlegesen hatályba lépő, széles körű *Munkavállalókat védő törvény* (Schramhauser-Heider, 1999). A hatályos osztrák munkajogi törvények kibővítését jelentette a számítógépekkel végzett munka szabályozása, tömeges elbocsátások esetén a dolgozókkal való kötelező konzultáció bevezetése és a munkaszerződések írásba foglalásának kötelezettsége. A szabályozások szükséges összehangolásának egyéb területei között szerepeltek az anyák védelmével kapcsolatos irányelvek (például a női munkahelyek minősítésének kötelezettsége), a munkaerő szabad áramlását biztosító rendelkezések (vagyis az EEA-vagy EU-országok munkásaira vonatkozó egyenlő bánásmód a munkaerőpiacon és a társadalombiztosításban), valamint az európai munkaügyi tanácsokra vonatkozó irányelvek. A szülői szabadsággal és a rész munkaidős állásokkal foglalkozó legutóbbi EU-irányelveknek azonban viszonylag csekély hatása volt Ausztriára (pl. a foglalkoztatási törvények olyan kiterjesztése, amely garantálja az apáknak az apasági szabadság önálló jogát).⁴ Ugyanez mondható el a határozott idejű foglalkoztatásra vonatkozó meglévő irányelvekről.

Így tehát általában véve Ausztria számára a kezdetektől problémamentes az európai törvényekhez való alkalmazkodás. Ez azonban csak az egyik aspektusa annak, hogy milyen hatással volt az EU-csatlakozás az országra. Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy az EU-tagságnak vannak-e az osztrák szociálpolitika alakítását érintő közvetett hatásai, például az ellátási színvonal csökkentésére irányuló nyomásokon keresztül (Falkner, 1996).

Az Európai Unióba való belépés és az osztrák szociálpolitika közötti kölcsönhatás

Általános hatás a jóléti államra

A szociálpolitika státusa az EU-n belül és az osztrák álláspont. Jól dokumentált tény, hogy az EU-n és elődszervezetein belül hosszú távon nőtt a szociális ügyek fontossága. Az olyan kérdéseket, mint „a dolgozók védelme” és az „egyenlő esélyek” kezdetben csupán a szabad áru piac zavartalan működése előfeltételének tartották, és ennek megfelelően szűkkörűen definiálták. Ezzel szemben az 1980-as évek végétől növekvő fontosságuk annak tulajdonítható, hogy változások történtek a döntéshozók politikai preferenciáiban (Falkner, 1998, 63. o.). A közelmúlt erősödő politikai nyomásai játszottak szerepet abban, hogy a foglalkoztatási problémákat ne csak szóban, hanem konkrét intézkedések megvalósításával is kezeljék. Ezek a nyomások egyértelműen megjelentek például az 1997-ben Luxemburgban tartott Foglalkoztatási Csúcsértekezlet következtetéseiben.

Mivel Ausztria 1995. január 1-jén az EU tagjává vált, legalábbis formálisan részt tud venni a szociálpolitika újrafogalmazásának folyamatában. Irreális lett volna azonban azt várni, hogy az ország a belépés és az

⁴ Interjú Wolfgang Tritremmel és Elizabeth Rolzhauserral.

Európai Tanács amszterdami értekezlete között eltelt, két és fél évben figyelemre méltó vagy akár észrevehető hatást gyakoroljon a közösségi szociálpolitikára. Az Európai Bizottság fontosabb jogalkotói kezdeményezéseit meghatározó alapelveket Ausztria csatlakozása előtt fogadták el. Ebből következően Ausztria álláspontja tagsága első néhány évében az volt, hogy támogatja azokat a tagországokat, amelyek az Amszterdami Csúcs előkészületeiben egy új „Európai Foglalkoztatáspolitikát” kidolgozásával a foglalkoztatási kérdések jelentőségének növelése mellett érveltek (Mitter, 1998, 108. o.).

Teljesen függetlenül ezektől az átmeneti nehézségektől, általában nem várható, hogy az EU-hoz hasonló komplex szervezetben a kisebb tagoknak világos, jól elkülöníthető hatása legyen a politikára.⁵ Ennek ellenére tagsága eddig eltelt négy éve alatt Ausztria bizonyos informális befolyásra tett szert, tartalmi és eljárásjogi értelemben egyaránt.

Ami a tartalmat illeti, Ausztria azon országok közé tartozik, amelyek – például az ECOFIN⁶-en belül – szilárdan támogatják a foglalkoztatási kérdések jelentőségének növelését, és ezt érveként használják a tagországok kiadásainak csökkentését célzó erőteljes követelésekkel szemben.⁷ (Ez az alapállás azonban, mint később látni fogjuk, nem kapcsolódik össze azzal, hogy a saját, foglalkoztatást támogató intézkedéseit különösen bőkezűen finanszírozná.) Ugyanez áll arra az érve is, hogy a munkanélküliség nemcsak a transzferfizetések ösztönző hatásainak megváltoztatásával, hanem a foglalkoztatási lehetőségek bővítésével is csökkenthető.⁸

Franciaországgal és Svédországgal együtt Ausztria viszonylag nagy súlyt fektet a jelenlegi gazdasági tennivalók bizonyos egyéb aspektusaira is. Ilyenek például a vasúti és postai szolgáltatások piacainak liberalizációjával kapcsolatos előkészületek. E téren az osztrák hagyományok és beállítódások a kezdetektől fogva hajlanak a foglalkoztatási hatások figyelembevételére.⁹ Az ilyen álláspontok mögött nemcsak explicit szociális értékek vannak, hanem a nemzeti érdekekkel kapcsolatos megfontolások is, amint ezt az EU keleti bővítésével kapcsolatos óvatos osztrák megközelítés is egyértelműen mutatja.

Eljárásjogi értelemben Ausztria befolyása tagságának első éveiben fokozatosan változott. Az elnöksége alatt például kezdeményező szerepet játszott a szociális és nőügyi miniszterek első informális konferenciájának megszervezésében. Az ország aktívan részt vesz a szociális párbeszédben is. Ezenkívül az elnökségnek Ausztria számára egyéb hozadéka is volt: az osztrák közalkalmazottak értékes tapasztalatokat szereztek az EU sajátos kollektív döntéshozatali folyamatairól.¹⁰

Az EU-tagság hatása az osztrák szociálpolitika alapelveire. A csatlakozásnak az ország szociálpolitikájára gyakorolt, legnyilvánvalóbb hatása a költségvetés konszolidálására vonatkozó tervekkel kapcsolatos. 1995-ben

5 Interjú Georg Fischerrel.

6 Gazdasági- és Pénzügyminiszterek Tanácsa. (A ford.)

7 Interjú Kurt Bayerrel.

8 Interjú Georg Fischerrel.

9 Interjú Georg Fischerrel.

10 Interjú Georg Fischerrel.

és 1996-ban két „megszorító csomagot” vezettek be, amelyek egyebek mellett a kormányzati szociális kiadások példátlanul kemény csökkentését tartalmazták.

A költségvetési konszolidáció közvetlen szükségessége Ausztria azon eltökéltségéből eredt, hogy az EMU első körében legyen. E cél elérése főként a költségvetési deficit és az államadósság jelentős csökkentését igényelte. 1995-ben a költségvetési deficit a GDP 5,2 százalékára nőtt, miközben a maastrichti kritériumok csak 3 százalékot engedélyeztek. 1995-ben hasonlóképpen, jóval az engedélyezett 60 százalék fölött volt az államadósság (a GDP 69,2%-a), sőt, egyre növekedett. Ha Ausztria csatlakozni akart az EMU-hoz, mindkét téren radikális megoldásokra volt szükség.

De a kapcsolat Ausztria EU-tagsága és a költségvetés konszolidálására vonatkozó tervei között sokkal bonyolultabb annál, mint amilyenek első pillantásra tűnik. A konszolidációt célzó gazdasági kényszert elvileg már 1995 előtt is széleskörűen elfogadták: az 1990-es évek első felében ténylegesen is komoly konszolidációs kísérletek voltak. Ezek azonban nem vezettek tartós sikerhez, részben – de nem teljes mértékben – a szociális juttatások 1993 és 1995 közötti bővülése (pl. a szülői szabadságot meghosszabbító, általános gondozási segélyrendszer bevezetése) és egy 1994-es adóreform miatt. Továbbá 1987 és 1992 között a költségvetési deficitet csökkentették ugyan (4,2%-ról 2,0%-ra),¹¹ de a csökkenésnek kevésbé az állami költségvetésben bekövetkezett szerkezeti változások sora, mint inkább a kedvező gazdasági környezet volt az oka (European Commission, 1998, 78. o.).

Így mind az EU-tagság, mind az EMU-csatlakozással kapcsolatos tervezés – és ezzel összefüggésben annak kilátása, hogy az ország költségvetése fokozódó mértékben a nemzetközi figyelem és értékelés reflektorfényébe kerül – erős politikai nyomást fejtett ki az osztrák kormányra, radikális költségvetési szigorításokat követelve. Egyúttal azonban mindezek külső igazolást is szolgáltatottak a szigorításokhoz. Ugyanez mondható el arról a megállapodásról, amit a tartományokkal kötöttek 1996-ban, és amely szerint a tartományoknak és a helyi önkormányzatoknak hozzá kellett járulniuk a maastrichti kritériumok teljesítéséhez.

Nem valószínű, hogy az EMU külső nyomása nélkül meghozták volna ezeket a politikai döntéseket. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy az 1995-ös, magas költségvetési hiány nem kis részét a csatlakozási kiadások okozták, amelyek a bizottság becslései szerint az összesen 5,2 százalékos deficitből 2 százalékot tettek ki (European Commission, 1998, 80. o.).

Az 1995-ös és 1996-os „megszorító csomagok” az állami bevételeket és kiadásokat egyaránt érintő, körülbelül száz egyedi intézkedésből álltak. Ezekkel az intézkedésekkel sikerült a hiányt az 1995-ös 5,2 százalékról 1997-re a GDP 2,5 százalékára csökkenteni. A feladatot némiképp megkönnyítette a tartományok 1997-es költségvetési fölöslege (bár ez elég szerény mértékű volt) (Lehner, 1998, 350. o.). Ugyanezen időszakban

¹¹ Az államadósság is gyakorlatilag változatlan maradt ebben a periódusban, a GDP 58 százaléka körül.

az államadósság a GDP 69,2 százalékáról 66,1 százalékra mérséklődött. A politikusok tervei és kijelentései szerint a megtakarításoknak nagyjából a kétharmadát a kiadások csökkentésével, egyharmadát pedig a bevételek növelésével kellett elérni. Ezek az arányok összhangban voltak azzal az EU-n belül uralkodó nézettel, mely szerint a költségvetés konszolidálását főként a kiadási oldalon kell elérni.

A konszolidációs intézkedések által érintett területek közé tartoztak a szociálpolitika fontos részei is. A legfontosabb intézkedések szigorították a munkanélküli-ellátásokhoz való hozzájutást, és csökkentették az ellátás színvonalát,¹² csökkentették a családtámogatásokat (azaz a családi és anyasági ellátásokat), növelték a páciensek hozzájárulását az egészségügyi ellátásokban, valamint módosították a nyugdíjrendszert, elsősorban a korai nyugdíjra való jogosultság terén. Ez utóbbinak különös gazdasági jelentősége van, ami nyilvánvaló abból a tényből, hogy a központi kormányzat idősokkal kapcsolatos nettó kiadásai durván a teljes hiány kétszeresét teszik ki (Lehner, 1998, 356. o.). A központi állami költségvetésnek körülbelül az egyötöde, és az összes szociális kiadásnak a 38 százaléka jut az idősekre.

E gazdasági tényezők értékelése megmutatja, hogy Ausztria miként használta ki a költségvetése konszolidálására elméletileg rendelkezésére álló manőverezési teret. Az elért megtakarításoknak csak alig több mint a fele vezethető vissza a kiadások csökkentésére (Lehner, 1998). Az EU Bizottságának kritikája szerint a kiadások hatása a ciklikusan kiigazított deficitre valójában alacsonyabb volt, mint a bevételek hatása (European Commission, 1998, 83. o.). A konszolidációs periódus egészét tekintve (a szociális kiadásokon belüli megtakarítások ellenére) a központi kormányzati kiadásokon belül növekedett a transzferkifizetések aránya (ezeket alapvetően a szociális kiadások határozzák meg), miközben a beruházások részesedése csökkent, s ezzel csökkentek a költségvetés közvetlen foglalkoztatási hatásai (Lehner, 1998, 353. o.). Továbbá, ismét csak a bizottság kritikája¹³ szerint, egyes intézkedések – mindenekelőtt a privatizációk során – szokatlanul fontosak voltak.

A pénzügyi politika szempontjából tehát Ausztrián belül is és a bizottság részéről is némi fenntartással szemlélték az osztrák költségvetés konszolidálását, különösen ennek tartós voltát.¹⁴ Ugyanakkor azonban az országon belül erősen bírálták a szociális kiadások ennek nyomán végrehajtott csökkentését, nem utolsósorban azért, mert a korlátozások egyes esetekben különösen hátrányosan érintették az alacsony jövedelműeket, és általában a rosszabb anyagi helyzetűeket, köztük a gyermeküket egyedül nevelőket, a tartósan munka nélküli embereket és – a nyugdíjak kap-

12 Az intézkedés érintette a rászorultsági alapú „speciális szükségletek támogatását” (*Notstandshilfe*), amelyet a járulékfizetéshez kötött munkanélküli-juttatásra való jogosultság kimerülése után fizetnek a munkanélkülieknek.

13 A bizottság Ausztria 1996–1999-es konvergencia-tervére vonatkozó következtetéseiben kifejezte az ország konszolidációs erőfeszítéseivel kapcsolatos óvatos szkepticizmusát is (Council Conclusions, 1996. július 8.).

14 Például a végül nem publikált dokumentumokban a bizottság nyíltan azt állította, hogy az állami nyugdíjrendszert érintő reformok nem elég alapvetőek ahhoz, hogy finanszírozzák az osztrák nyugdíjakat. Hasonló következtetésre jutottak osztrák szakértők (pl. Rürup-Schroeter, 1997) és a Világbank is.

csán – a nőket. A magasabb jövedelműeket is érintő transzferkifizetések (pl. az új lakások tulajdonosainak nyújtott támogatások, a családi pótlék) egyáltalán nem, vagy csak viszonylag csekély mértékben változtak.

Összefoglalva: A költségvetési konszolidáció nem hozott változást az osztrák jóléti állam szerkezetében. A kormány a maastrichti kritériumoknak való megfeleléssel kapcsolatban a rendelkezésére álló manőverezési lehetőségeket nem használta föl arra, hogy gyökeresen megreformálja a rendszert. Ehelyett számos egyedi intézkedést vezettek be, amelyek ugyan összhangban álltak az ösztönző hatásokat hangsúlyozó EU-nézetekkel, de redisztributív hatásai miatt heves kritikák tárgyává váltak.

A szereplőkre és intézményekre gyakorolt hatás

A szociálpolitika a jövedelem- és gazdaságpolitikával együtt az osztrák korporatív modell lényegi eleme (Tálos, 1996b; Kittel-Tálos, 1999; Tálos-Kittel, megjelenés alatt), amelyre nézve az EU-tagságnak számos következménye van. A közvetlen következmény az, hogy az EU-intézmények (a Bizottság és a Tanács) által támasztott követelmények csökkentik a szociálpolitika területén működő, fontosabb osztrák ernyőszervezetek szerepét a politikai döntéshozatalban. E szervezetek Ausztriában kétségkívül működnek az EU-iniciatívák által érintett politikai döntéshozatali folyamatban – aminthogy részt vesznek az országos szintű szociálpolitika alakításában is –, és így befolyásolják az ezekkel kapcsolatos osztrák álláspontot. A végeredményre azonban, amely a (jelenleg) 15 tagállam kompromisszumai révén alakul ki, nincs hatásuk.

A szociális partnerek részt vesznek az EU-irányelvek országos szintű alkalmazásának folyamatában. Ez azonban olyan szabályozások alkalmazását jelenti, amelyeket a bevonásuk nélkül alkottak meg, és ezért nem mindig találkoznak az országos érdekcsoportok helyeslésével. Világosan megmutatta ezt a munkavállalók védelmére vonatkozó intézkedések alkalmazása, amely a munkáltatói szervezetek heves kritikáját és ellenállását váltotta ki.¹⁵ Vagyis elmondható, hogy némi teret veszített az „ausztrókorporatizmus”.

Ezzel párhuzamosan viszont teret nyertek az osztrák érdekvédő csúciszervezetek, mivel tevékenységük számára új terepet nyitottak az EU-ügyek. Különösen érvényes ez azokra a csúciszervezetekre, amelyek tagjai a szociális kérdésekről folytatott, az EU-szintű párbeszédben közvetlenül részt vevő, európai ernyőszervezeteknek (pl. UNICE – Európai Ipári és Munkaadói Szövetségek Uniója; CEEP – Közüzemi Vállalatok Eu-

¹⁵ A munkáltatói szervezetek képviselői komolyabbnak tartják az osztrák csatlakozás jogi következményeit, mint a legtöbb más elemző (interjú Wolfgang Tritremmel).

rópai Központja; ETUC – Európai Szakszervezeti Szövetség).¹⁶ Ráadásul Brüsszelben a nagy osztrák ernyőszervezeteknek – az összes többi osztrák érdekszervezethez képest – privilegizált a helyzetük: irodájuk van az ottani osztrák misszió belül, s így jelentős előnyt élveznek az információszerzés terén.

Ugyanilyen fontosak azok a közvetett hatások, melyeket az EU-tagság ténye a fontosabb szociálpolitikai szereplők közötti erőegyensúlyra gyakorolhat, ugyanis – és ez a lényeges pont – az EU politikai struktúrájának megfelelően a tagság növeli az EU-tevékenységek fő résztvevőjének és címzettjének, a kormánynak a jelentőségét. Ausztriában a hagyományosan tripartit jellegű szociálpolitika területén a legfontosabb következmény a három szereplő közötti erőegyensúly és döntéshozatali befolyás megváltozása, nemcsak az unióval kapcsolatos témákban, hanem a belső szociálpolitikai folyamatokban is. A változás egyformán megmutatkozik a jelenlegi szociálpolitikai fejleményekben, az utóbbi évek különböző tatarékosági csomagjaiban, valamint a munkanélküli-ellátással és a nyugdíjakkal kapcsolatos konkrét intézkedésekben (Tálos–Wörister, 1998). A kormány nemcsak meghatározza a döntéshozatal folyamatának formáját és menetrendjét, hanem egyre inkább eldönti a tervezett szabályozások tartalmát is. Eközben az ernyőszervezetek a kormány által meghatározott mozgástérben tevékenykednek. Ez az erőegyensúlyban bekövetkezett változás különösen egyértelmű azoknál az alkalmazotti szervezeteknél, amelyek ma csak nagyon korlátozott mértékben képesek blokkolni a nemkívánatos döntéseket. A munkáltatói szervezetek helyzete ettől abban különbözik, hogy nézeteik – az egyes kormányzati javaslatokat illető, összes kritikájukkal együtt – általában közelebb állnak a kormány álláspontjához (Kittel–Tálos, 1999; Tálos–Kittel, 1999).

Fontos azonban, hogy felismerjük: a tripartit döntéshozatali gépezetben bekövetkezett, a kormány számára kedvező változások nem a csatlakozás közvetlen eredményei. Az okok a korábbi, a kizárólag osztrák fejleményekben gyökereznek. Az EU-tagság azonban fölerősítette a meglévő folyamatot, ahhoz a trendhez hasonlóan, amely az osztrák szociálpolitikában az ellátásokhoz való hozzájutás szigorításában és az ellátások színvonalának csökkentésében is megnyilvánult.

Utójára, de nem utolsósorban, említést kell még tennünk egy ellentmondásról, amely két, friss fejlemény között vált nyilvánvalóvá. Egyrészt Ausztrián belül csökken a szociális partnerek szerepe a politikai döntéshozatalban. Ugyanakkor EU-szinten – s az Európai Uniónak Ausztria is tagja – egyre fontosabb a szociális kérdésekről folytatott dialógus. Vajon

¹⁶ Például az Osztrák Szakszervezeti Szövetség (ÖGB) és az Osztrák Gyáriparosok Szövetsége (Vereinigung Österreichischer Industrieller – VÖI) az EGB, ill. az UNICE tagja. Ausztria messze legnagyobb munkáltatói szervezete az Osztrák Gazdasági Kamara (Wirtschaftskammer Österreich – WKÖ), amelyben kötelező a tagság. Mivel az UNICE az önkéntes tagság elvén működik, a WKÖ csak az UEAPME-hez tudott csatlakozni, amely ma már hozzájárulhat a szociális kérdésekről folyó dialógushoz, mivel az 1998. decemberi megállapodás eredményeként az UEAPME az UNICE-n keresztül részt vehet az ilyen vitákban (Falkner, 1999). A tartományi Mezőgazdasági Kamarák Elnöki Konferenciája az aktív lobbitevékenységéről ismert COPA (Mezőgazdasági Szakmai Szervezetek Bizottsága) tagja. A negyedik nagy osztrák szereplőnek, a Szövetségi Munkáskamarának (Bundesarbeitskammer) azonban semmilyen hasonló EU-szintű szervezettel nincs kapcsolata.

ez a második trend az érdekcsoportok hangsúlyosan korporatív eljárásával jellemezhető országok csatlakozásával kapcsolható össze? Bizonyára nincs közvetlen kapcsolat a két dolog között. Terjedelmét és fontosságát tekintve az EU-szintű szociális dialógus egészen más okok miatt növekszik (a részletekről lásd Falkner, 1998). A szakértők megítélése szerint az ilyen „érdekszervezeti politizálásban” az unión belül tapasztalható nagy és alapvető különbségek miatt az osztrák típusú korporatív megoldások nem szolgálhatnak modellként. Ugyanakkor viszont a működő szociális dialógus jó példájának tartják Ausztriát.¹⁷ Azt is hangsúlyozzák, hogy az „ausztrókorporatizmus” közvetett módon e dialógus javára befolyásolta az általános vélekedéseket.¹⁸

A szociálpolitika egyes területeire gyakorolt hatás

Foglalkoztatás- és munkaerőpiac-politika. Az EU-n belüli, általános helyzethez képest az osztrák munkaerőpiac továbbra is kedvező képet mutat. Bár az utóbbi néhány évben romlott a foglalkoztatási helyzet, a munkanélküliségi arány még mindig a legalacsonyabbak között van az unión belül. Az aktív munkaerőpiac-politika mindeddig meglehetősen csekély szerepet játszott Ausztriában. 1996-ban csupán a GDP 0,4 százalékát költötték ilyen kiadásokra (1985-ben a 0,3%-át). Összehasonlításként: a svéd adat 1995/96-ban 2,4 százalék (1985: 2,1%), Finnországé 1,7 százalék (1985: 0,9%) (Martin, 1998). Ausztria remélte, hogy a csatlakozás után támogatást kap az Európai Strukturális Alapból (ESF) munkahelyteremtő intézkedésekre – s ez meg is történt az utóbbi években. Nemcsak az egyik osztrák tartomány, Burgenland kapta meg az 1. célcsoport (*Objective 1*) státust, hanem az ország egésze is bőven kapott támogatásokat a strukturális alapokból. 1995 és 1999 között 7,1 milliárd schillinget (kb. 570 millió dollárt) juttattak az országnak közös finanszírozású programokra (1997 végéig az összeg 55 százalékát használták fel). A programok a munkanélküliség elleni küzdelemre (3. célcsoport) összpontosítottak (lásd Natter, 1996; Mid-term-Bericht, 1998).

A csatlakozás tehát az aktív munkaerő-piaci intézkedések finanszírozási eszközeinek növekedéséhez vezetett, annak ellenére, hogy Ausztria az 1995-ös szinten (5 milliárd schilling, kb. 400 millió dollár) befagyasztotta az ilyen jellegű kiadásait. A strukturális alapokból kapott juttatások növelték az osztrák munkaerő-politika terjedelmét is,¹⁹ például a dolgozók vállalaton belüli továbbképzésének támogatásával. Több a pénz az aktív munkaerőpiac-politikára, de az EU befolyása is nagyobb a prioritások kijelölésében (pl. a humán erőforrások minőségének fejlesztése). A közös finanszírozás miatt nincs túl nagy tér sajátosan osztrák kezdeményezések számára. A cselekvést kétségtelenül ösztönözte a Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterv kidolgozására irányuló nyomás is.

Míg tehát az EU befolyása az osztrák politikára nyilvánvaló, a fordí-

17 Interjú Georg Fischerrel.

18 Interjú Martin Mayrral.

19 Interjú Walter Wolffel és Johannes Schweighoferrel.

tottja kevésbé az. Voltak olyan vélemények, hogy mivel a foglalkoztatási kérdéseknek nagyobb figyelmet szentelnek, és nő az uniós célok közötti fontosságuk, Ausztriának EU-tagként lesz némi befolyása európai ügyekben. Az utóbbi években – és különösen az osztrák elnökség alatt – a kormány és a két koalíciós partner hangsúlyozta is az ország fontos szerepét.²⁰ Tény, hogy a foglalkoztatási kérdések jelentősége nőtt az EU-n belül az osztrák csatlakozás előtt (az ún. „Esseni Folyamat”), és tény, hogy ez a váltás az unió döntéshozatali folyamataiban meghatározó szerepet játszó országokon (Egyesült Királyság, Franciaország és újabban Németország) belül végbement politikai változásokhoz kapcsolódott. A szakértők szerint azonban Ausztriának is szerepe van abban, hogy ma a foglalkoztatási kérdések az uniós tevékenység homlokterében állnak, és szerepe van abban is, hogy a korábbi, mikrogazdasági és kínálatorientált intézkedésekkel szemben ma a munkanélküliség leküzdésének makrogazdasági megközelítéséről beszélnek.²¹ Az azonban EU- és tagországi szinten is konkrétabb foglalkoztatáspolitikai intézkedésektől függ majd, hogy ez több lesz-e beszédtemánál és az Amszterdami Szerződés által kinyilvánított célnál.

Diszkriminációellenes politika. Ausztriában a diszkriminációellenes politika az 1970-es évek végén máshol lezajló fejleményekre adott reakcióként jelent meg, és kezdetben majdnem kizárólag a keresetekre korlátozódott. Az EU antidiszkriminációs politikája ezzel szemben sokkal szélesebb körű volt. Irányelvei nemcsak az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elvet ölelték fel, hanem a férfiak és nők egyenlő elbírálását a munkához való hozzájutásban, a szakmai képzésben, a foglalkoztatási feltételekben, a társadalombiztosításban – függetlenül attól, hogy az állam vagy a munkáltatók működtek-e a rendszert –, és nem utolsósorban az önálló vállalkozások terén. Az 1980-as években Ausztria antidiszkriminációs politikájának teljesítménye továbbra is messze elmaradt az európai helyzettől (Falkner, 1995). Az ezt követő fejlődést döntően befolyásolták az EU rendeletei, ami nyilvánvaló az 1990-es évek első felében végbement, széles körű törvénykezési folyamatból. Az Európai Gazdasági Térséghez (EEA) és az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészületei során Ausztria 1992-ben kiegészítette az *Egyenlő bánásmódról* szóló törvényt, annak érdekében, hogy antidiszkriminációs joganyagát összhangba hozza az EU standardjaival. Ennek eredményeként a legfontosabb uniós jogi alapelvek – az indirekt diszkriminációnak és az egyenlő értékű munkának az egyenlő bánásmód követelményei közé sorolása – az osztrák jog részévé váltak (a részletekről lásd Falkner, 1995, 417. o.). 1993-ban egy külön törvény megalapozta az egyenlő bánásmód elvét a közszolgálatokon belül, többek között nyíltan megfogalmazva a pozitív diszkrimináció követelményét mindaddig, amíg a női foglalkoztatottak aránya eléri a 40 százalékot.

Az EEA-ba és az EU-ba való fokozatos integrálódás tehát ösztönző hatással volt az ország antidiszkriminációs politikájára. E folyamat révén

20 Hasonló nézeteket fejtett ki Harald Ettl az interjúban.

21 Interjú Georg Fischerrel és Johannes Schweighoferrel.

oldódni kezdett az osztrák nő- és családpolitika közötti, hagyományosan szoros kapcsolat is.²²

Az osztrák törvényhozás csak néhány esetben megy túl az EU-standardokon; a példák között említhető a szexuális zaklatás beemelése a diszkrimináció tilalmába és a nemre utaló álláshirdetések tiltása (pl. Falkner, 1995, 419. o.). De még mindig vannak olyan területek, melyekben szükség van a harmonizációra (pl. a kártérítés felső határa; a bizonyítási kötelezettség megfordítása). Női szakértők jelenleg nem annyira a szabályozások tartalmát, mint inkább a szabályok alkalmazását tartják a legnagyobb problémának. E téren jelentős lemaradás tapasztalható, mivel az osztrák bírák gyakran egyformán figyelmen kívül hagyják az osztrák és az uniós törvényeket.²³

A diszkriminációellenes politika területén Ausztria eddig nem volt hatással az EU-szabályozásokra. Szakértők azonban rámutatnak arra a tényre, hogy az Európai Tanács szociális és nőügyi minisztereinek első, informális tanácskozását Ausztria Nőügyi Minisztériumában kezdeményezték. (A konferenciát 1998 júliusában tartották meg, Innsbruckban.) Sőt, Ausztria síkra szállt amellett, hogy a foglalkoztatás- és munkaerőpiac-politikán belül megalapozzák a *mainstreaming* elvet.²⁴ Ausztria a munkavállalók védelme terén is kezdeményező szerepet játszott, különösen akkor, amikor a rákkeltő anyagokkal és a robbanásokkal szembeni védelem irányelveit kellett kialakítani.²⁵

Családpolitika. Az osztrák szociálpolitika családokkal kapcsolatos intézkedései fontos, egyszersmind azonban gyakran vitatott szerepet játszanak. Az Integrált Szociális Védelmi Statisztikák Egységes Európai Rendszere (ESSPROS) meghatározása alapján az ország szociális kiadásainak több mint 11 százalékát fordítják családpolitikára (Guger-Steiner, 1997). Az osztrák ellátás némely vonatkozásban bőkezű az EU-standardokhoz képest, például a szülési szabadság és a családoknak nyújtott közvetlen transzferfizetések (családi pótlék) terén. Más esetekben ez kevésbé mondható el. Így a gyermekek számára nyújtott, összes pénzbeni és természetbeni ellátást (az úgynevezett „gyermekellátási csomagot”) figyelembe véve Ausztria az EU-sorrend közepe táján foglal helyet, az Egyesült Királysággal és a skandináv országokkal együtt (European Observatory, 1998, 64. o.). A női foglalkoztatást, valamint a munka és a családi élet összeegyeztetését támogató intézkedéseket tekintve pedig jóval hátrább található, részben a kevés gyermekintézményi férőhely miatt.

A családpolitika a szociálpolitikának olyan területe, ahol az osztrák szint és az EU-szint között viszonylag csekély a kölcsönhatás, annak ellenére, hogy a kérdést jelentős hazai érdeklődés övezi. Ennek oka az, hogy az EU-nak nincs nyílt hatásköre a családpolitikában, a családokat érintő kérdések csak a diszkriminációellenesség és a (női) foglalkoztatáspolitikai összefüggésében válnak fontossá. Ez az állapot határozottan különbözik a családpolitikáról Ausztriában alkotott uralkodó nézetektől.

22 Interjú Gabriele Schmiddel.

23 Interjú Elisabeth Rolzhauserrel.

24 Interjú Elisabeth Rolzhauserrel, Gabriele Schmiddel, Sylvia Hellmerrel és Johannes Schweighoferrel.

25 Interjú Georg Ziniellel és Sylvia Hellmerrel.

Ugyanakkor a családpolitikai koncepciók közötti, országon belüli verseny tovább gyengíti Ausztria EU-szinten gyakorolt hatását, különösen, hogy a családügyi, illetve szociális és nőügyi minisztérium más-más párt kezén van, és mert EU-szinten a megfelelő felelősség nem ugyanezen erővonalak mentén oszlik meg. Az eredmény ismételten az, hogy az osztrák politikai döntéshozók között nincs kielégítő konzultáció az EU-val való kapcsolatok terén.

Korlátozott kompetenciája ellenére az Európai Unió számos intézményt hozott létre a családpolitikát érintő információcsere segítésére. A példák közé sorolható a Család, Munka és Intergenerációs Szolidaritás Európai Hálózata, és különösen az Országos Családpolitikák Európai Obszervatóriuma.²⁶ Az ország szimbolikus pozíciója röviddel a csatlakozás után megerősödött, amikor egy osztrák kutatóintézet elvállalta az obszervatórium munkájának koordinálását. Ez azonban a tagok és az állami főhivatalnokok²⁷ véleménye szerint nem változtatott azon, hogy Ausztria mennyire képes befolyásolni a bizottság gyakorlati döntéseit.

Az általános kép tehát nem egyértelmű. Ausztria csatlakozása kétségkívül konkrétan is hatást gyakorol a családokkal kapcsolatos osztrák szociálpolitikára, mindenekelőtt a gyermekgondozási szabadságra vonatkozó, határozott követelményeket tartalmazó uniós irányelveken keresztül, amelyek túlmennek az osztrák törvényi szabályozáson azzal, hogy előírják a gyermek apjának független jogát a szabadsághoz, és kiterjesztik a szabadság igénybevételére jogosító periódust. Ezekről a hatásokról azonban nem a családpolitikai szakértők tárgyaltak, és nem ők ültették át a gyakorlatba a változtatásokat; ezek a fentiekben vázolt társadalmi párbeszéd során alakultak ki. Hasonló családpolitikai hatásokra a jövőben is lehet számítani. Ilyenformán a nemzeti családpolitikák közötti különbségek olyan időszakban válnak fontossá az EU számára, amikor a népességmozgások következtében az egyik tagország ellátásokat nyújt egy másik tagország állampolgárainak, akiknek a családja továbbra is abban a másik országban él.

Szegénység és társadalmi kirekesztés. A foglalkoztatáspolitikáról szóló, újabb keletű uniós dokumentumok (pl. az Amszterdami Szerződés vagy az 1998–2000-re vonatkozó Szociális Akcióprogram) újra fölfedezték a társadalmi kirekesztés fogalmát. Ennek kapcsán fölmerült az a kérdés, hogy nem érvényesülnek-e esetleg kölcsönhatások az EU és az Ausztriához hasonló tagországok között egy olyan területen, amelyet jelenleg inkább az alapelvekről folytatott viták és az alapvető célok kijelölése jellemez, nem pedig a részletes jogi szabályozás. Ebben az összefüggésben érdekes párhuzamok figyelhetők meg az Európai Unión belüli és az országos szinten folyó diskurzus között.

Ilyen párhuzamokat először azokban a folyamatokban lehetett fölfedezni, amelyek elterjesztették a „társadalmi kirekesztés” kifejezést és az ennek alapjául szolgáló fogalmakat. A folyamatok egyik előidézője uniós és országos szinten egyaránt kétségkívül a „szegénység” fogalmához

26 Az obszervatórium nevét nemrég a „Családi Ügyek Európai Obszervatóriuma”-ra változtatták.

27 Interjú Sigrid Pilzcel és Judith Martéval.

kapcsolódó, számos politikai tabu volt. Egy másik párhuzam az az Ausztriában is és az Európai Unióban is néhány éve erősödő fölismerés, hogy a tartós munkanélküliség elleni küzdelem nemcsak anyagi természetű problémákat vet fel, hanem a munkából való tartós kirekesztődés okozta társadalmi elszigetelődés problémáját is.²⁸ Ehhez kötődött az a további felismerés, hogy több – és megbízhatóbb – gyakorlati ismeretre van szükség, nemcsak a társadalmi kirekesztés mértékére, hanem a dinamikájára vonatkozóan is.

Mindennek eredményeként az utóbbi években Ausztriában is megnövekedett a szóban forgó kérdések jelentősége, és hevesebbekké váltak az ezekhez fűződő viták. Az attitűdváltozás egyébként nyilvánvaló a hivatalosan érintett minisztériumban is, amint ezt számos példa mutatja: létrehozták és finanszírozzák az Európai Közösségi Háztartás Panelt (ECHP); ezenkívül a minisztérium éves szociálpolitikai jelentésében külön fejezeteket vezettek be a szegénységről és társadalmi kirekesztésről; kutatásokat rendeltek meg erről a témáról, és infrastrukturális támogatást adtak a „Szegénység és Társadalmi Kirekesztés Elleni Hálózat”²⁹ – lényegében egy nem kormányzati szervezet – számára. Az Európai Közösségi Háztartás Panelen kívül egyik intézkedés sem tulajdonítható az EU-csatlakozásnak. Mindazonáltal e politikaterület jó példát szolgáltat arra, hogy az uniós intézmények hatása miként terjedhet túl a tisztán jogi szabályozáson.

Összegzés

Az osztrák jóléti állapot hagyományosan egy nagyon fejlett – és sajátosan osztrák – munkajogi rendszerrel és szociális biztonsági szabályozással jellemzik. Ennek eredményeként a csatlakozás során nem okozott sok problémát az ország szociálpolitikájának összehangolása az uniós joggal. Ugyanakkor az EU-tagság pozitív ösztönzéssel járt az osztrák szociálpolitika különböző területein, például az egyenlő esélyek biztosítása és a munkavállalók védelme terén. Figyelemreméltóan bővült a munkaerőpiac-politika is, mind a terjedelem, mind a finanszírozás vonatkozásában. Mindenekelőtt azonban a csatlakozás fölgyorsított számos, már folyamatban levő változást, például az úgynevezett ausztrócorporatizmus csökkenő befolyását a szociálpolitikára. Még inkább elmondható ez a – már 1995 előtt elkezdődött – szociálpolitikai restriktióval kapcsolatosan. Ezt mindazon törekvések megerősítettek, melyek az Európai Monetáris Unióhoz való csatlakozás feltételeinek teljesítésére irányuló törekvések. Ezek nagymértékben növelték a megszorító intézkedések elfogadottságát. Ezenkívül – amint ezt a társadalmi kirekesztés példáján láthatjuk – vannak arra mutató jelek, hogy az Európai Unió szociálpolitikára gyakorolt befolyása túlterjed a jogi szférán. Mindent összevéve azonban sem

²⁸ Lásd például az 1998–2000-re vonatkozó Szociális Akcióprogram III. 3. szakaszát (KOM, 1998, 259. o.) vagy az EU készülő Társadalmi Befogadást Támogató Akcióprogramját.

²⁹ Lásd *A társadalmi kirekesztődés megakadályozása* c. dokumentumot (előkészületben).

SZOCIÁLPOLITIKA AZ UNIÓBAN

az osztrák szociálpolitika stratégiai céljait, sem az ezek alapjául szolgáló intézményes és szervezeti kereteket nem érintette az uniós csatlakozás.

EU-szinten azonban kimutatható néhány visszacsatolós hatás. Elsősorban az, hogy Ausztria a többi tagországgal együtt hozzájárult ahhoz, hogy a foglalkoztatási célkitűzések nagyobb figyelmet kapjanak az EU-n belül.

Fordította: Nyilas Mihály

Felhasznált irodalom

- Badelt, C. – A. Österle [1998]: *Grundzüge der Sozialpolitik. Spezieller Teil: Sozialpolitik in Österreich*. Wien.
- Egger, J. [1996a]: Sozial- und Arbeitspolitik. In M. Röttinger – C. Weyringer (szerk.): *Handbuch der europäischen Integration*, 755–800. o. Wien.
- Egger, J. [1996b]: 'Wechselwirkung zwischen dem Arbeits- und Sozialrecht der EG und Österreichs'. *Euro AS*, 1. sz., 7–9. o.
- European Commission [1998]: 'The Economic and Financial Situation in Austria'. *European Economy*, 2. sz. Luxemburg.
- European Observatory on National Family Policies [1998]: *A Synthesis of National Family Policies in 1996*. European Commission DGV and University of York.
- Falkner, G. [1995]: Österreichische Gleichbehandlungspolitik und das EU-Recht. In *Bericht über die Situation der Frauen in Österreich*. Bundesministerium für Frauenangelegenheiten/Bundeskanzleramt, 416–428. o. Wien.
- Falkner, G. [1996]: Sozialpolitik zwischen Sparpaket und Lohndumping. In E. Tálos – G. Falkner (szerk.): *EU-Mitglied Österreich*, 139–257. o. Wien.
- Falkner, G. [1998]: *EU Social Policy in the 1990s. Towards a Corporatist Policy Community*. London, New York.
- Falkner, G. [1999]: Korporatismus auf österreichischer und europäischer Ebene: Verflechtung ohne Osmose? In F. Karlhofer – E. Tálos (szerk.): *Zukunft der Sozialpartnerschaft*, 215–240. p. Wien.
- Gould, A. [1999]: 'The erosion of the welfare state: Swedish social policy and the EU'. *Journal of European Social Policy*, 9(2), 165–174. o.
- Guger, A. – H. Steiner [1997]: 'Stabilisierung der Sozialquote'. *WIFO Monatsberichte*, 5. sz., 301–309. o.
- Kittel, B. – E. Tálos [1999]: Interessenvermittlung und politischer Entscheidungsprozess: Sozialpartnerschaft in den 1990er Jahren. In F. Karlhofer – E. Tálos (szerk.): *Zukunft der Sozialpartnerschaft*, 95–136. o. Wien.
- Lehner, G. [1998]: 'Bund setzt Konsolidierung fort'. *WIFO Monatsberichte*, 5. sz., 349–363. o.
- Mairhuber, I. [1996]: Gleichbehandlung und Frauenpolitik: Zu grosse Erwartungen oder frauenpolitischer Backlash? In E. Tálos – G. Falkner (szerk.): *EU-Mitglied Österreich*, 221–238. Wien.
- Martin, J. P. [1998]: 'What Works among Active Labour Market Policies: Evidence from OECD countries' Experiences'. *Labour Market and Social Policy – Occasional Papers*, 35. sz. Paris.
- 'Mid-term-Bericht – Ein Bild über die erste Hälfte der ESF – Umsetzung' [1998], *esf-news*, 3. sz., 11. o.
- Mitter, G. [1998]: Die Sozialpolitik der Europäischen Union. Entwicklungen und Rückwirkungen auf Österreich. In *Bericht über die soziale Lage 1997*. Bundesministerium für Arbeit, Gesundheit und Soziales, 95–118. o. Wien.

- Natter, E. [1996]: Arbeitsmarktpolitik: Erweiterung und Veränderung durch den Europäischen Sozialfonds. In E. Tálos – G. Falkner (szerk.): *EU-Mitglied Österreich*, 184–200. o. Wien.
- Österreichische Bundesregierung [1994]: *Europa-initiative: Sozialpolitik*. Wien.
- Rürup, B. – I. Schroeter [1997]: *Perspektiven der Pensionversicherung in Österreich*. Bundesministerium für Arbeit, Gesundheit und Soziales. Wien.
- Schaller, C. [1996]: Zur Diskussion um den österreichischen EU-Beitritt. In E. Tálos–G. Falkner (szerk.): *EU-Mitglied Österreich*, 13–31. o. Wien.
- Schramhauser, H. – A. Heider [1999]: *ArbeitnehmerInnenschutzgesetz*. Wien.
- Tálos, E. [1996a]: Interessenverbände und EU-Beitritt. In A. Rothacher – M. Zemanek – W. Hargessner (szerk.): *Österreichs europäische Zukunft*. 235–257. o. Wien.
- Tálos, E. [1996b]: Corporatism – the Austrian Model. In V. Lauber (szerk.): *Contemporary Austrian Politics*, 103–123. o. Colorado, Oxford.
- Tálos, E. – B. Kittel [1999]: Sozialpartnerschaft und Sozialpolitik. In F. Karlhofer – E. Tálos (szerk.): *Zukunft der Sozialpartnerschaft*. Wien.
- Tálos, E. és B. Kittel [megjelenés alatt]: Austria in the 1990s: the Routine of Concertation in Question? In S. Berger – H. Compston (szerk.): *Social Partnership in Europe*. Oxford.
- Tálos, E. – K. Wörister [1998]: Soziale Sicherung in Österreich. In E. Tálos (szerk.): *Soziale Sicherung im Wandel*, 209–288. o. Wien.

Interjúalanyok

- Dr. Kurt Bayer, az Osztrák Szövetségi Pénzügyminisztérium Gazdasági és Integrációs Osztályának vezetője (1999. 03. 26.)
- Mag. Harald Ettl, parlamenti képviselő (1999. 02. 17.)
- Mag. Georg Fischer, EU-Bizottság, DGV (1999. 03. 05.)
- Dr. Sylvia Hellmer, a Munkaügyi, Egészségügyi és Szociális Szövetségi Minisztérium Európai Integrációs Osztályának vezetője (1999. 02. 16.)
- Mag. Judith Marte, a Munkaügyi, Egészségügyi és Szociális Szövetségi Minisztérium Családpolitikai Osztályának vezetője (1999. 04. 30.)
- Dr. Martin Mayr, az Osztrák Gazdasági Kamara Szociálpolitikai Osztályának vezetője (1999. 02. 18.)
- Dr. Sigrid Pilz, az Osztrák Szövetségi Családügyi Minisztérium Nemzetközi Családpolitikai Osztályának vezetője (1999. 04. 01.)
- Elisabeth Rolzhauser, az Osztrák Szakszervezeti Szövetség (ÖGB) nőügyi titkára (1999. 02. 19.)
- Mag. Gabriele Schmid, a Bécsi Munkáskamara, korábban az Osztrák Szövetségi Nőügyi Minisztérium társadalombiztosítási szaktanácsadója (1999. 02. 18.)
- Mag. Johannes Schweighofer, a Munkaügyi, Egészségügyi és Szociális Szövetségi Minisztérium Foglalkoztatáspolitikai és Nemzetközi Osztályának vezetője
- Dr. Wolfgang Trittemmel, az Osztrák Gyáriparosok Szövetsége Szociálpolitikai Osztályának vezetője (1999. 04. 01.)
- Dr. Walter Wolf, EU-Bizottság, DGV (1999. 02. 11.)
- Mag. Georg Ziniel, a Bécsi Munkáskamara elnöke (1999. 02. 18.)